
<https://doi.org/10.18778/1644-857X.22.02.08>

EWA RZECZKOWSKA

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II /

JOHN PAUL II CATHOLIC UNIVERSITY OF LUBLIN

 <https://orcid.org/0000-0003-4750-353X>

JOANNA SZADY

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II /

JOHN PAUL II CATHOLIC UNIVERSITY OF LUBLIN

 <https://orcid.org/0000-0002-6871-5315>

Idea wychowania morskiego w praktyce żeńskigo ruchu harcerskiego w latach międzywojennych

---

ABSTRACT

The Idea of Maritime Education in the Practice of the Female Scouting Movement in the Interwar Period

This article describes the concept of maritime education implemented in the female scouting environment in the interwar period. To develop the topic, archival materials stored in the Archives of New Records, the Scouting Museum and the collections of the University Library of the Catholic University of Lublin and the Main Medical Library were used. In addition, valuable information was obtained from the resources of the scouting press, as well as from thematic studies, in particular of memoirs. The analysis of the source materials indicates that the idea of maritime education was implemented gradually, initially as part of the activities of scouting circles in Vladivostok and then Wejherowo. From the second half of the 1920s, the boating movement – which had been initially associated with male scout teams from Poznań, Vilnius and Warsaw – developed among girl scouts. In 1931, the troop of the 13th General Zamoyska Blue Team of Scouts in Poznań acquired a sailing character. At that time, the girl scouts started a series of specialised sea yachting training. In 1934, the scouts acquired

an independent training yacht "Grażyna". In the second half of the 1930s, independent women's crews sailed in the Gulf of Gdańsk and the waters of the Baltic Sea. Maritime education was related to the maritime policy of the state as well as on the educational assumptions of scouting and was popularised in the scouting press. The most outstanding girl scouts specialising in women's sailing were Jadwiga Skąpska-Truscoe, Jadwiga Wolffowa and Janina Bartkiewicz.

Keywords: maritime education, sailing, Siberian Regiment, girl scouts

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano koncepcję wychowania morskiego realizowaną w środowisku harcerstwa żeńskiego w okresie międzywojennym. Do opracowania tematu wykorzystano materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Akt Nowych, Muzeum Harcerstwa oraz w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL i Głównej Biblioteki Lekarskiej. Ponadto cenne informacje pozyskano z zasobów prasy harcerskiej, a także opracowań tematycznych, zwłaszcza tych o charakterze wspomnieniowym. Analiza danych źródłowych wskazuje na stopniowe wdrażanie idei wychowania morskiego, które dokonało się początkowo w ramach działalności środowisk harcerskich we Władywostoku, a następnie w Wejherowie. Od drugiej połowy lat dwudziestych zauważalny stał się rozwój ruchu wodniackiego wśród harcerek, który początkowo związany był z drużynami męskimi z Poznania, Wilna i Warszawy. W 1931 r. zastęp XIII Błękitnej Drużyny Harcerek im. Gen. Zamoyńskiej w Poznaniu uzyskał charakter żeglarski. Od tego czasu harcerki rozpoczęły serię szkoleń specjalistycznych na potrzeby jachtingu morskiego. W 1934 r. pozyskały samodzielny jacht szkoleniowy „Grażyna”. W drugiej połowie lat trzydziestych samodzielne załogi kobiece pływały po Zatoce Gdańskiej i wodach Bałtyku. Wychowanie morskie związane było z polityką morską państwa. Podlegało też w tym czasie założeniom wychowawczym harcerstwa i było popularyzowane na łamach prasy harcerskiej. Do najwybitniejszych postaci związanych z żeglarstwem kobiecym należały harcerki: Jadwiga Skąpska-Truscoe, Jadwiga Wolffowa i Janina Bartkiewicz.

Słowa kluczowe: wychowanie morskie, żeglarstwo, Hufiec Syberyjski, harcerki

Wprowadzenie

Zadaniem programu wychowania harcerskiego jest pobudzenie do kształtowania cech i umiejętności potrzebnych w życiu osobistym i przydatnych w społeczeństwie. Doskonale rozumiano i rozwijano tę ideę w okresie II Rzeczypospolitej. Dostrzegano korzyści płynące z wykorzystania żeglarstwa i aktywności wodnej w działalności wychowawczej wobec młodzieży. Pod koniec lat dwudziestych nastąpił dynamiczny rozwój żeglarstwa. Powstawały zastępy i drużyny wodne. Skala zjawiska była tak duża, że znalazła

odzwierciedlenie w uchwale VII Zjazdu ZHP, obradującego w Warszawie w dniach 23–24 kwietnia 1927 r.: „ZHP, biorąc pod uwagę znaczenie, jakie dla Polski posiada dostęp do morza oraz wyzyskanie dróg wodnych, przystępuje do organizowania drużyn morskich na szerszą skalę. ZHP wzywa młodzież, aby przez upowszechnianie sportów wodnych wytworzyła powszechny pęd ku morzu i zrozumienie znaczenia żeglarstwa ze względu na jego wartości wychowawcze, ekonomiczne i polityczne”¹. W artykule ukazana została idea wychowania morskiego w praktyce żeńskiego ruchu harcerskiego w Polsce w latach międzywojennych ubiegłego wieku, kiedy wzrosło w całym kraju zainteresowanie aktywnością wodną. Podjęto w nim próbę odpowiedzi na pytania o skalę tego zjawiska wśród dziewcząt, o to jakie były początki żeńskiego ruchu wodnego, kto był jego prekursorem i jak rozwijała się ta specjalność harcerska w okresie II Rzeczypospolitej.

Dalekowschodnie tradycje harcerskiego żeglarstwa morskiego

Początków żeglarstwa morskiego w środowisku harcerskim należy upatrywać w specjalnych szkoleniach wodnych odbywanych we Władystoku. Kursy wodne organizowano w działającej tam od 1917 r. drużynie harcerskiej, złożonej z dzieci z polskich rodzin, która otrzymała w następnym roku imię Tadeusza Kościuszki². Powstanie drużyny władystockiej zapoczątkowało ruch harcerski na terenie Dalekiego Wschodu. Cechował się on silnym poczuciem patriotyzmu i ukierunkowaniem na jak najlepsze przygotowanie młodego pokolenia do życia w wolnej ojczyźnie. W wychowaniu harcerskim pokładały nadzieje na utrzymanie ducha polskiego u młodzieży zarówno rodziny polskich zesłańców z 1863 r., jak i potomkowie urzędników kolejowych czy też uciekinierów wojennych z okresu I wojny światowej. W ramach drużyny, obok plutonu męskiego kierowanego przez Antoniego Gregorkiewicza³,

¹ *Konferencja przedstawicieli harcerskich drużyn morskich odbyta w Warszawie w dniu 3 kwietnia 1927 r.*, „Harc mistrz” 1927, R. X, nr 5, s. 73.

² W. Theiss, *Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie (1924–1928)*, „Harcerstwo” 1987, R. XXIX, nr 2(325), s. 28; A. Winiarz, *Zarys organizacji harcerstwa na Dalekim Wschodzie (1917–1942)*, [w:] *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 1992, s. 174–175.

³ Antoni Gregorkiewicz (1902–1977) – nauczyciel i działacz żeglarski, organizator Koła Młodzieży Polskiej we Władystoku, przekształconego w harcerski pluton męski, będący w składzie 1. Polskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki, zaangażowany w prace stowarzyszenia „Dom Polski” i „Polskiego

funkcjonował także pluton żeński na czele z Marią Miecznikowską. Doświadczenie młodzieży w kontakcie z żeglarstwem w Zatoce Amurskiej zaczęto rozwijać dalej w ramach szerszej aktywności harcerskiej, ucząc harcerzy pływania, budowania tratw i żeglowania z wykorzystaniem chińskich łodzi żaglowo-wiosłowych.

Ćwiczenie umiejętności żeglarskich zintensyfikowało się w 1919 r., po objęciu funkcji drużynowego przez dr. Józefa Jakóbkiewicza⁴, naczelnego lekarza sanitarnego Władywostoku i dodatkowo – pasjonata żeglarstwa. Wkrótce jego działania na rzecz sportów wodnych przeniosły się na szerszy grunt. W środowisku powstałego w 1919 r. Harcerskiego Hufca Dalekowschodniego, skupiającego drużyny harcerskie z m.in. Władywostoku, Harbina, Nikolska Ussuryjskiego oraz Chabarowska, zaczęto organizować szkolenia wodne o charakterze obozowym. W ich trakcie ćwiczone regularnie naukę pływania i wiosłowania, jako stałego elementu wychowania harcerskiego. W lecie 1919 r. drużyna władywostocka uczestniczyła w pierwszym takim obozie żeglarskim, na tzw. Ruskiej Wyspie (Russkij Ostrow) położonej w rejonie Władywostoku. Program obozu obejmował zajęcia sportowo-gimnastyczne, różne formy aktywności ruchowej, naukę rzemiosła, a także wyprawy morskie. Swoją udział w obozie zaznaczyło również harcerstwo żeńskie. Obok wspomnianej drużyny M. Miecznikowskiej (przyboczna

---

Komitetu Ratunkowego” zajmującego się opieką nad dziećmi na Dalekim Wschodzie; ewakuowany do kraju w sierpniu 1920 r., organizator obozów morskich dla dzieci ze środowiska władywostockiego w latach 1934–1937, od 1934 r. w składzie Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich, instruktor kursów żeglarskich i uczestnik wypraw morskich, późniejszy członek Szarych Szeregów, więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych, w latach 1947–1953 kierował Państwową Szkołą Żeglugi Śródlądowej we Wrocławiu, związany z działalnością żeglarską w Głównej Kwaterze ZHP i ze środowiskiem Dolnośląskiej Chorągwi ZHP. Por. A. R u t a, *Gregorkiewicz Antoni*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny* [dalej: *HSB*], red. J. Wojtyca, t. III, Warszawa 2012, s. 72–75.

⁴ Józef Jakóbkiewicz (1892–1953) – lekarz, autor publikacji z zakresu medycyny, organizator harcerstwa wodnego, zaangażowany w akcję pomocy polskim dzieciom na Syberii w latach 1919–1923, hufcowy Okręgu Harcerskiego Dalekiego Wschodu (1919–1920) oraz późniejszego Harcerskiego Hufca Syberyjskiego w Wejherowie (1925–1927); współpracował z Polskim Komitetem Ratunkowym podejmując akcję ewakuacyjną kilkuset dzieci korzystając z pomocy Japońskiego Czerwonego Krzyża oraz amerykańskiej Polonii; specjalizował się w bakteriologii i medycynie tropikalnej, w latach 1937–1939 kierował filią Państwowego Zakładu Higieny w Gdyni, a w okresie powojennym – zakładem uzdrowiskowym w Cieplicach-Zdroju. Por. A. R u t a, *Jakóbkiewicz Józef*, [w:] *ibidem*, s. 83–86; *Curriculum Vitae*, Archiwum maszynopisów 1934–1937, Główna Biblioteka Lekarska, sygn. I-188, karty bez paginacji.

dr. J. Jakóbkiewicza jako komendanta obozu), na wyspie znalazły się trzy zastępy harcerek, na czele z Heleną Grosicką, Romualdą Pokielówną i Martą Feredyńską⁵. Dalsze kształtowanie umiejętności żeglarskich na kolejnych obozach wodnych i w czasie wypraw morskich następowało w kolejnych latach. Wielu spośród dalekowschodnich harcerzy i harcerek uzyskało w tamtym czasie sprawności pływaka, wioślarza i żeglarza, kultywując zamiłowanie do żeglarstwa po powrocie do Ojczyzny⁶.

Wielkim propagatorem idei żeglarstwa wśród harcerzy na Dalekim Wschodzie był sam dr J. Jakóbkiewicz, przypisując rozwojowi umiejętności wodniackich znaczenie wychowawcze. W ramach ćwiczeń na tym polu kładł nacisk na naukę pływania i wiosłowania, ćwiczenia zdrowotne oraz eurytmikę, czyli połączenie gimnastyki z deklamacją i śpiewem, a nawet wschodnie sztuki walki⁷. Wszystkie te elementy składały się na strategię rozwijania wśród tamtejszej młodzieży poczucia patriotyzmu, wspartą edukacją z zakresu języka polskiego i historii. Doktor J. Jakóbkiewicz podkreślał zwłaszcza siłę wspólnego pokonywania żywiołu morskiego, jako podstawę do kształtowania poczucia wspólnoty, tak ważnej w kontekście przyszłości⁸. Po ewakuacji dzieci polskich z Syberii do Polski w latach 1919–1923⁹, tradycje żeglarstwa morskiego były kontynuowane wśród harcerzy i harcerek związanych z tym środowiskiem.

⁵ W drużynie władystockiej znajdowało się w 1919 r. 47 harcerek (blisko 35% składu drużyny). Por. A. Gregorkiewicz, *Wychowanie wodne młodzieży polskiej na Dalekim Wschodzie*, „Sybirak” 1934, R. I, nr 3/4, s. 40; M. Appelt, *Polskie Harcerstwo na Dalekim Wschodzie w latach 1917–1922*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”. Relacje i wspomnienia*, oprac. eadem, Poznań 1997, s. 20.

⁶ Po powrocie do kraju byli członkowie harcerstwa z Dalekiego Wschodu rozwijali umiejętności żeglarskie lub też działali na rzecz popularyzacji morza w ZHP, Lidze Morskiej i Kolonialnej, Komitecie Ratunkowym Dzieci z Dalekiego Wschodu, Związku Młodzieży z Dalekiego Wschodu, Akademickim Związku Morskim, jak również w ośrodkach morskich Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Por. A. Gregorkiewicz, *op. cit.*, s. 41.

⁷ W. Theiss, *Józef Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „Harcerstwo” 1986, R. XXVIII, nr 7(318), s. 36.

⁸ J. Jakóbkiewicz, *Kilka słów o harcerstwie na Dalekim Wschodzie*, „Czuj Duch” 1923, R. II, nr 11, s. 188.

⁹ Ewakuacja dzieci prowadzona pod egidą Polskiego Komitetu Ratunkowego na czele z Anną Bielkiewicz (1877–1936) oraz Józefem Jakóbkiewiczem obejmowała szeroko zakrojoną akcję opiekuńczą i transportową w trzech częściach: z Władystoku przez Japonię do Stanów Zjednoczonych (1919–1921), z Syberii przez Japonię do Europy Zachodniej, a stamtąd do Gdańska (1922) oraz drogą lądową przez teren Rosji (1923). Por. m.in. W. Theiss, *Dzieci syberyjskie. Dzieje polskich*

Kontynuacja harcerskich wzorców żeglarskich w Wejherowie

Wraz z ewakuacją dzieci syberyjskich do kraju, aktywność żeglarska przeniosła się na grunt Zakładu Wychowawczego Dzieci Syberyjskich powstałego w Wejherowie, w którym część dzieci repatriowanych znalazła się w 1923 r.¹⁰ Doktor J. Jakóbkiewicz odtworzył w jego ramach Harcerski Hufiec Syberyjski, który kontynuował tradycje żeglarskie w rejonie helskim, aż do momentu rozwiązania placówki w 1928 r. Również i w tym środowisku rozwijany był nurt żeglarstwa żeńskiego. Działały tu zarówno drużyny harcerek, noszące nazwy nawiązujące do przeszłości dalekowschodniej – „Zabajkalska” i „Ussuryjska”, jak i pluton morski, rozwijający umiejętności wodne w trakcie obozów morskich na Helu w latach 1925–1928¹¹. Obozy helskie, w organizacji których partycypowały różne środowiska zainteresowane propagowaniem tematyki morskiej, stanowiły integralną część programu opiekuńczo-wychowawczego zakładu. Funkcjonowanie obozów ukierunkowane było przede wszystkim na poprawę stanu zdrowia wychowanków i ukształtowanie w nich samodzielności, ale też rozwijanie tzw. kultury morskiej wśród młodzieży, o czym donosiła również prasa branżowa tego okresu¹². Katalog umiejętności żeglarskich kształtowanych na zajęciach obozowych zaczynał się od ćwiczeń w pływaniu, nauki wiosłowania, aż po obsługę sprzętu żaglowego wraz z pływaniem załogowym na zróżnicowanych dystan-

---

dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923, Warszawa 1992; T. Matsumoto, W. Theiss, *Dzieci syberyjskie. Pomoc Japonii dla dzieci polskich z Syberii, 1919–1922*, Warszawa 2009.

¹⁰ G. Lisius, J. Kandzora, *Wejherowo. Nowatorska placówka pedagogiczna (1923–1928)*, [w:] *Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii: konferencja. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922*, red. M. Piechowska, K. Zuber, Warszawa 2019, s. 85.

¹¹ Funkcję drużynowych pełniły m.in. dawne harcerki z Syberii: Jadwiga Skapska, Helena Szymczyk, Maria Wasilewska, Genowefa Gotowicka, Halina Poleszczuk-Szczerkowa. Por. M. Appelt, *Obozy morskie na Helu Harcerskiego Hufca Syberyjskiego z Wejherowa w latach 1924–1928*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 118; W. Theiss, *Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie (1924–1928)*, „Harcerstwo” 1987, R. XXIX, nr 4(327), s. 30; *Harcerstwo polskie poza granicami kraju od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, oprac. L. Formela, Lublin 1983, s. 184.

¹² W. Theiss, *Dzieci syberyjskie 1919–2019. Z Syberii przez Japonię i Stany Zjednoczone do Polski*, Kraków 2020, s. 288; J. Czechowski, *Zakres tematyki morskiej w miesięczniku „Morze” w latach 1924–1939. Materiały prasowe „Morza”*, Warszawa 2021, s. 234.

sach. Fachowego wsparcia w nabywaniu specjalistycznych umiejętności żeglarstwa morskiego udzielał na obozach helskich gen. Mariusz Zaruski¹³. Obrazki z nabywania zdolności żeglarskich w trakcie obozów helskich przekazał m.in. dramaturg Artur Górski (1870–1959), który w swoim reportażu prasowym zwrócił uwagę na obycie z morzem kilkunastoletnich wioślarek i wręcz brawurę żeńskiej załogi żaglowej w trakcie nocnego rejsu z Pucka na Hel¹⁴.

Sport i ruch na świeżym powietrzu, w tym też pływanie, były istotnym elementem wychowawczym zakładu wejherowskiego. Informacja o wyczynach pływackich znalazła się w opisie jego działalności, w którym podkreślono z uznaniem, że chłopcy i dziewczęta przepływają po kilka kilometrów w morzu¹⁵. Ogromne znaczenie harcerstwa i sportu, zwłaszcza tego wodnego, w procesie edukacji i wychowania w czasie pobytu w placówce, podkreślają także opinie wychowanek zakładu¹⁶. Z tego środowiska wywodziło się również wielu przyszłych działaczy harcerskich, propagujących nurt żeglarstwa morskiego. Szczególną rolę w późniejszym rozwoju tego sportu wśród harcerek odegrała, wspomniana wyżej, Jadwiga Skapska-Truscoe (jedna z drużynowych w Hufcu Syberyjskim)¹⁷.

¹³ Mariusz Zaruski (1867–1941) – od 1924 r. gen. brygady (od 1926 r. w stanie spoczynku), absolwent Szkoły Morskiej w Archangielsku, propagator turystyki górskiej i idei jachtingu morskiego wśród młodzieży, a także autor publikacji z tego zakresu, inicjator powołania Yacht Klubu Polski, od 1929 r. generalny instruktor żeglarstwa w Ośrodku Szkolenia Morskiego w Jastarni przy Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, od 1932 r. prezes Polskiego Związku Żeglarskiego, kapitan flagowego jachtu harcerzy „Zawisza Czarny”, dowodzący rejsami dalekomorskimi z załogami harcerskimi; zmarł w więzieniu w Chersoniu, symboliczny grób generała znajduje się na Cmentarzu Zasłużonych w Pękowym Brzyzku w Zakopanem. Por. B. Januszewski, *Mariusz Zaruski*, Kraków 2020.

¹⁴ A. Górski, *Listy pomorskie*, „Echo Dalekiego Wschodu” 1929, nr 2(12), s. 20.

¹⁵ M. Szczepańska, *Z wędrówek wakacyjnych*, *ibidem*, s. 13.

¹⁶ T. Matsumoto, W. Theiss, *op. cit.*, s. 22–23.

¹⁷ Jadwiga Skapska-Truscoe (1907–1996) – pochodząca z rodziny zesłańca styczniowego, ewakuowana wraz z braćmi w latach 1920–1921 (przez Japonię i Amerykę) w grupie dzieci syberyjskich do kraju (występuje na liście dziewcząt jako Skapska Nadziejka [Skapska Nadziejda, lat 13], wychowanka Zakładu w Wejherowie i harcerka Hufca Syberyjskiego, absolwentka Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie; działaczka Pomorskiej Chorągwi Harcerek; późniejsza organizatorka żeglarstwa w środowisku żeńskich drużyn harcerskich i organizatorka rejsów morskich załóg żeńskich; w czasie okupacji – w strukturach AK; w okresie powojennym – działała w strukturach Głównej Kwatery Harcerek poza granicami Kraju (Wydział Wychowania Fizycznego). Por. M. Appelt, *Druhna Jaga – Jadwiga Skapska-Truscoe – harcmistrzynie sternik jachtowej żeglugi*

Należała ona do grupy najstarszych i najwcześniej usamodzielnionych wychowanek zakładu w Wejherowie, które po ukończeniu w 1926 r. seminarium nauczycielskiego, rozpoczęły pracę zawodową¹⁸. W czasie pobytu w Wejherowie nabyła szereg umiejętności organizacyjnych, dzięki którym z powodzeniem angażowała się w późniejszą działalność społeczną i służbę harcerską. To właśnie jej przykład posłużył dr. J. Jakóbkiewiczowi do wyjaśnienia młodzieży zakładowej zasad kształtowania dojrzałości w dorosłym życiu. Jadwiga była zaznajamiana z różnymi obszarami organizacji zakładu, podejmowała nie tylko zadania porządkowe, administracyjne czy gospodarcze, ale również i te z zakresu higieny i pomocy medycznej czy bibliotecznej. Podobną drogę kształcenia przeszła w sferze pracy harcerskiej, w tym w zdobywaniu stopni i sprawności oraz w uprawianiu gimnastyki zdrowotnej i pływania (na dystansie do tysiąca metrów)¹⁹. W późniejszym okresie łączność ze środowiskiem dzieci syberyjskich, z których się wywodziła, zapewniał jej udział w pracach Związku Młodzieży z Dalekiego Wschodu (1929–1939), gdzie pełniła czasowo funkcję wiceprezesa.

Po likwidacji zakładu i rozproszeniu dzieci syberyjskich po innych zakładach opiekuńczo-wychowawczych, zamysł harcerskiego wychowania morskiego był kontynuowany przez niektórych

---

morskiej, wielokrotny kapitan „Grażyny”, [w:] Pod żaglami „Grażyny”..., s. 167–168; W. S p ł a w s k a, *Harc mistrzyni Jadwiga Truscoe (1907–1996)*, „Węzełek” 1997, R. XXXVII, nr 206, s. 8–9; e a d e m, *Harcerki w ZHP. Początki i osiągnięcia w Kraju oraz lata 1939–1949 poza Krajem*, Londyn 1993, s. 263; <https://siberianchildren.pl/pl/lista-dzieci-syberyjskich-4/?lang=pl> (dostęp: 16 II 2023); Spis dziewcząt, ewakuowanych z Syberji do Ameryki. Sprawozdanie z działalności Polskiego Komitetu Ratunkowego na Dalekim Wschodzie Syberii, Warszawa 1921, Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Konsulat Generalny RP w Londynie [1918] 1919–1944 [dalej: KG], sygn. 2/504/0/9/109, k. 71; *Spis dziewcząt ewakuowanych z Dalekiego Wschodu Syberji*, „Echo z Dalekiego Wschodu”, Jednodniówka, Łódź 1924, *ibidem*, sygn. 2/504/0/9/109, s. 42.

¹⁸ Już po ukończeniu studiów prowadziła dla dzieci syberyjskich, przeniesionych do innych zakładów, obozy żeglarskie na Pojezierzu Augustowskim. Aktywność na rzecz pracy wychowawczej przeniosła też do środowiska szkolnego w Wągrowie pod Warszawą, w którym pracowała. Por. W. T h e i s s, *Dzieci syberyjskie 1919–2019...*, s. 273, 309, 379.

¹⁹ Jadwiga Skąpska wymieniana jest też na liście dystansów pływackich dziewcząt w czasie IV obozu morskiego w 1927 r. jako jedna z trzech (spośród ponad 80 uczestniczek) o najwyższych osiągnięciach pływackich (5200 m). Por. *Instrukcja dla personelu w sprawie pólpersonelu i samopomocy*, „Echo Dalekiego Wschodu” 1929, nr 2(12), s. 35; *Pływanie dzieci Hufca Harcerskiego „Syberyjskiego” z wejherowskiego zakładu, rok 1927*, „Echo Dalekiego Wschodu” 1929, nr 2(12), s. 73.

wychowanków zakładu w Wejherowie. Sam dr J. Jakóbkiewicz nakreślił istotę i wyzwania dotyczące harcerstwa morskiego w trakcie swojego wystąpienia na II konferencji żeglarskiej w 1928 r. Postulował wówczas konieczność centralizacji ruchu morskiego w harcerstwie, tak aby nadać mu kształt systemowy²⁰. W swoim referacie podkreślił zwłaszcza rolę, jaką może odegrać sport żeglarski uprawiany w środowisku harcerskim na drodze do wzbudzania zainteresowania sprawami morskimi w społeczeństwie. Poglądy te odpowiadały w dużym stopniu założeniom polityki morskiej państwa. Hasło rozwoju Polski na morzu definiowano wówczas nie tylko czysto technicznie, jako potrzebę rozwoju gospodarki morskiej (zasoby kadrowe, tabor, port) czy budowy strategii obronnej, ale znacznie szerzej – jako zbudowanie więzi Polaków z morzem. Kwestia morskiego wychowania młodzieży była więc istotnym elementem szerzenia idei morskiej w kraju, a środowisko harcerskie – naturalną płaszczyzną propagowania hasła „Na Gdańsk! Ku morzu” i podejmowania działań na rzecz nabywania umiejętności wodnych oraz zdobywania stopni sprawnościowych²¹.

Proces usamodzielnienia żeglarstwa morskiego harcerek

W latach dwudziestych ruch żeglarstwa morskiego w harcerstwie miał charakter w dużej mierze spontaniczny i zależał od tego, na jaki grunt trafiały w poszczególnych środowiskach hasła „zwrotu ku morzu”. Pierwszeństwo należało w tej dziedzinie do drużyn męskich i wiązało się z podjęciem szerszej akcji rozwijania żeglarstwa. Sformułowano wówczas wytyczne do dalszych prac w tym zakresie, które porządkowały ruch harcerski związany z zainteresowaniem sportami wodnymi²². W tym okresie powstało szereg drużyn o charakterze żeglarskim, odnoszących sukcesy w pokonywaniu tras wodnych (śródlądowych i morskich). Najwcześniej

²⁰ *Konferencja drużyn morskich*, „Harc mistrz” 1928, R. XI, nr 7–8, s. 128.

²¹ R. Pollak, *Na Gdańsk! Ku morzu!*, „Czuj Duch!” 1923, R. II, nr 2, s. 22; K. Porębski, *List Admirala Porębskiego do Harcerzy*, „Czuj Duch!” 1924, R. III, nr 4, s. 50.

²² Nie tylko przyznano rozwojowi żeglarstwa morskiego status priorytetowego kierunku działania w ramach ZHP, ale stworzono również podstawy do nadania mu ram organizacyjnych. W tym celu powołano komisję programową do opracowania programów i instrukcji dla drużyn morskich. Por. W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985, s. 197; „Wiadomości Urzędowe. Naczelnictwo ZHP” 1927, R. V, nr 5, s. 24.

idee żeglarstwa wdrożyły męskie środowiska harcerskie w Poznaniu, Warszawie i Wilnie. W latach 1925–1928 specjalność wodną wybrały: I Poznańska Drużyna Wilków Morskich w Poznaniu, 39. Warszawska Drużyna Harcerzy i Pierwsza Drużyna Harcerzy z Wilna im. Romualda Traugutta (tzw. Błękitna Jedyńka Żeglarska). O ile harcerze z Warszawy i Wilna wyróżniali się w sportach wioślarskich uprawianych na rzekach i jeziorach²³, to prekursorami w pływaniu na morzu były poznańskie „Wilki”²⁴. Pierwsze drużyny żeglarskie harcerzy nadały ton tej dziedzinie sportowej w drugiej połowie lat dwudziestych i zwróciły uwagę na możliwość jej uprawiania przez harcerki.

Idea wychowania morskiego była wdrażana w ruchu harcerskim stopniowo, a w przypadku harcerstwa żeńskiego nawet z oporami z powodu różnic w podejściu do zadań wychowawczych w drużynach męskich i kobiecych. Wychowanie harcerskie w żeńskich drużynach jeszcze na początku lat dwudziestych pojmowane było tradycyjnie. Profil ideowy, sprawność fizyczną i przygotowanie do praktycznej strony życia postrzegano w perspektywie wychowania kobiecego, zgodnego z przynależnym kobietom obszarem pracy społecznej. Powiedzenie „jaka kobieta, taki naród” ugruntowywać się miało w kształtowaniu u dziewcząt przede wszystkim postawy zaradności życiowej w prowadzeniu domu²⁵. Przekonywano jednak przy tym wyraźnie, że wychowanie harcerskie dziewcząt nie zabija „kobiecości”, ale raczej ewoluuje w kierunku kształtowania „kobiety-człowieka”²⁶. Z pewnymi oporami upowszechniało się też przekonanie o potrzebie zarówno rozwoju umysłowego, jak i fizycznego

²³ *Błękitna Jedyńka Żeglarska. Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta w Wilnie. Na podstawie zachowanych kronik i notatek oraz wspomnień pisanych i rozmów*, zebrał i oprac. S. Stupkiewicz, Warszawa 2009, s. 53–72.

²⁴ Obok czołowych środowisk żeglarstwa harcerskiego z Warszawy, Wilna i Poznania, ruch wodniacki szerzył się w miastach takich, jak Gdynia, Brodnica, Chojnice, Pułtusk, Przemysł czy Toruń. Por. *Błękitna Jedyńka Żeglarska...*, s. 53; A. Ruta, *Żeglarstwo jako istotny czynnik rozwoju organizacyjnego ZHP w okresie międzywojennym*, [w:] *Dorobek pedagogiki harcerskiej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku”*, red. J. Wojtycza, Kraków 2008, s. 165; L. Hermeł, *Harcerstwo Morskie*, „Czuj Duch” 1925, R. IV, nr 11, s. 144; idem, *Historia harcerstwa morskiego*, [1976], Muzeum Harcerstwa [dalej: MH], sygn. MHAR/ZHL/245, k. 152.

²⁵ L. W., *Co wychowanie harcerskie dawać powinno dziewczynie polskiej?*, „Czuj Duch!” 1922, R. I, nr 3, s. 10.

²⁶ O. Małkowska, *Czy harcerstwo jest dla dziewcząt potrzebne?*, „Czuj Duch!” 1922, R. I, nr 9, s. 9.

dziewcząt, w najbardziej odpowiedniej do tego formie – formie życia obozowego. O ile jednak obozowanie w pierwszych latach harcerstwa w niepodległej Polsce spełniało oczekiwania harcerek, jako nowość przełamująca opory społeczne wobec życia polowego dziewcząt, to w końcu lat dwudziestych przestało już wystarczać, zwłaszcza młodzieży starszej. W dalszych latach pogląd na harcerskie wychowanie dziewcząt ewoluował w kierunku aktywnej postawy kobiet, przygotowania do samodzielnej pracy zawodowej i kształtowania ducha pracy społecznej²⁷.

Propagowaniu postawy angażującej odpowiadał rozwój wodnych specjalności sportowych, które doceniano z powodów wychowawczych. Pływanie, wioślarstwo, żeglarstwo i turystykę wodną postrzegano jako aktywności, które pozwalają na utrzymanie sprawności fizycznej i harmonijny rozwój charakteru, intelektu oraz poczucia estetyki, powinny więc jak najbardziej być wykorzystywane i w drużynach żeńskich. Spośród sportów wodnych, rozumianych jako środek do kształtowania właściwych cech osobowościowych, a nie cel pracy harcerskiej sam w sobie, zalecano głównie kajakarstwo, jako rodzaj dyscypliny najbardziej odpowiedni dla dziewcząt²⁸. Chociaż nie brano jeszcze wtedy pod uwagę jachtingu morskiego jako uprawianego przez harcerki, to moda na „morze” wpływała na rozbudzenie nadziei i marzeń o dalekich rejsach. Na pytanie, czy kobiety mogłyby wziąć udział w dalekich wyprawach, gen. M. Zaruski początkowo jeszcze „pokręcił głową”, gdyż wydało mu się to dziwne²⁹. Jednak harcerki pojawiły się na kursie żeglarskim organizowanym przez Ligę Morską i Rzeczną, w którym wykłady prowadził właśnie gen. M. Zaruski, a za część merytoryczną i programową odpowiadał dr J. Jakóbkiewicz. Pozytywne zdanie egzaminów teoretycznych w ramach tego kursu pozwalało na zakwalifikowanie się na obóz morski na Helu³⁰. Wzmianki o obecności harcerek zaawansowanych w żeglarstwie mamy też z okresu intensyfikacji aktywności wodnych w harcerstwie wileńskim.

²⁷ H. Dydyńska-Paszkowska, *Prace programowe Głównej Kwatery Żeńskiej (Głównej Kwatery Harcerek) i konferencje programowe*, [w:] *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 138.

²⁸ E. Heil, *Czy należy organizować żeńskie harcerskie drużyny żeglarskie*, „Na Tropie” 1930, R. III, nr 2, s. 12; idem, *Czy należy organizować żeńskie harcerskie drużyny żeglarskie. II*, „Na Tropie” 1930, R. III, nr 3, s. 14.

²⁹ J. Wolffowa, *Wspomnienia Żeglarki*, „Skrzydła” 1933, R. IV, nr 2, s. 10.

³⁰ *Kurs żeglarski L.M. i R.*, „Harcierz” 1928, R. IX, nr 9, s. 79.

Szkolenia „Błękitnej Jedyńki Wileńskiej” na przesmyku Rakalnia, między jeziorami Okmiana i Galwe w rejonie Trok, odbywały się w czasie obozu letniego 1928 r. przy współudziale Ligi Morskiej i Rzecznej oraz środowisk uczniowskich (m.in. uczestniczyła w nich Jadwiga Orłowska, harcerka z Seminarium Nauczycielskiego w Trokach)³¹. Późniejszy rozwój wypadków i ogólna atmosfera sprzyjająca propagowaniu tego sportu w strukturach harcerskich, spowodowały stopniowe osvajanie się z obecnością kobiet w żeglarstwie morskim.

Oddolny rozwój żeglarstwa w harcerstwie doprowadził do utworzenia struktur organizacyjnych dedykowanych tej dyscyplinie. W 1930 r. powołano przy Wydziale Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerzy referat ds. sportów wodnych (wydział żeglarski), przekształcony następnie w Kierownictwo Harcerskich Drużyn Żeglarskich (na czele z Witoldem Bublewskim)³². Organ ten współpracował w zakresie szkolenia morskiego z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Kolejnym krokiem do stworzenia systemowego cyklu specjalistycznych kursów było powołanie Harcerskiego Ośrodka Morskiego w Jastarni³³, przeniesionego w 1934 r. do Gdyni (ponadto w roku 1936 – Centralnego Ośrodka Żeglarstwa Śródlądowego nad jeziorem Narocz na Wileńszczyźnie). Odpowiednikiem struktur żeglarskich w harcerstwie kobiet stał się z kolei Wydział Wychowania Fizycznego przy

³¹ Jadwiga Orłowska miała już wówczas stopień sternika, uzyskany w czasie szkoleń prowadzonych dorywczo przez Adama Wolffa (1899–1984), propagatora żeglarstwa, olimpijczyka z Amsterdamu z 1928 r., późniejszego mediewistę. Por. Błękitna Jedyńka Żeglarska. Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta w Wilnie. Na podstawie zachowanych kronik i notatek oraz wspomnień pisanych i rozmów zebrał i opracował S. Stupkiewicz, Warszawa 1982, Biblioteka Uniwersytecka KUL. Oddział Zbiorów Specjalnych, rkps 1968A, k. 44; <http://www.tygodnik.lt/200411/bliska1.html> (dostęp: 20 III 2023); K. W a i s, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, Rzeszów 2007, s. 200, <https://pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2092/edition/1969> (dostęp: 20 III 2023).

³² Witold Bublewski (1904–2007) – działacz harcerski, drużynowy 39. WDH, propagator żeglarstwa, zaangażowany w prace Ligi Morskiej i Rzecznej (następnie: Ligi Morskiej i Kolonialnej), jachtowy kapitan żeglugi morskiej, autor i inicjator publikacji o tematyce żeglarskiej. Por. B. R a d y s, *Bublewski Witold*, [w:] *HSB*, t. III, s. 29–32; D. D u d a, *Witold Bublewski. Nestor wychowania morskiego*, Gdynia 2004, s. 6–11.

³³ Prace nad utworzeniem ośrodka rozpoczęto we współpracy z Polskim Związkiem Żeglarskim od 1929 r. Por. A. Aleksandrowicz, *Yachting*, [w:] *Co każdy Polak o morzu wiedzieć powinien?*, red. A. Uziembło, Warszawa 1929, s. 141–142.

Główniej Kwaterze Żeńskiej. Referatem Żeglarskim kierowała w nim Jadwiga Wolffowa³⁴, a w jego składzie znalazły się działaczki harcerskie – absolwentki Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie, wspomniana już J. Skąpska i Helena Ter-Gazarian³⁵.

Wkrótce zainteresowanie sportami wodnymi w kręgu harcerek przybrało formę praktyczną. Z czasem zadania szczegółowe, opracowane przez WWF, zaczęły zmierzać do ujęcia w ramy organizacyjne rozwoju żeglarstwa, tak aby możliwa była budowa sieci zastępów i drużyn wodnych, powiększanie taboru sprzętowego i przystani, a przede wszystkim stworzenie warunków do nabywania umiejętności pływania, wiosłowania, kajakowania i żeglowania. Wdrażaniem tych wytycznych zajęły się referaty do szkoleń wodnych przy chorągwiach ZHP³⁶. W początkach lat trzydziestych Główna Kwatera Żeńska organizowała pierwsze obozy wodne na Jeziorze Trockim, w czasie których dziewczęta (zwane Ge-Ka-Żetkami) złapały „bakcyła wody”. Warto zaznaczyć, że w latach 1931–1932 uczestniczyła w nich jako zastępowa jednego z zastępów wodnych – Janina Bartkiewiczówna³⁷, późniejsza działaczka żeglarska w środowiskach kobiecych. Należy podkreślić, że początkowo kursy wodne miały charakter obozowo-wypoczynkowy, ukierunkowany na obycie z wodą³⁸. Wiązało się to z tym, że preferowane były wówczas przez WWF różnorodne szkolenia sportowe, jako część szerszego

³⁴ Sprawozdanie Wydziału Wychowania Fizycznego Główniej Kwatery Harcerek za czas od 1.9.1931 r. do 31.12.1932 r., AAN, Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego 1913–1939 [dalej: ZHP], sygn. 2/76/0/4.9/2165, k. 132.

³⁵ Helena Ter-Gazarian (Gazar), z d. Danielewicz (1908–1988) – w latach 1925–1931 drużynowa Pomarańczowej Warszawskiej Dwójki przy Gimnazjum im. Klementyny Hoffmanowej, instruktorka Warszawskiej Chorągwi Harcerek, specjalizowała się w narciarstwie i aktywnie uczestniczyła w organizowaniu obozów tej specjalności; w czasie okupacji delegatka Patronatu nad Więźniami, zaangażowana w działalność konspiracyjną (ps. „Lola”). Por. A. Zawadzka, *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/49*, Warszawa 2004, s. 435; H. Iwaszkiewiczówna-Michalikowska, *Drużna Lola. Helena Ter-Gazarian-Danielewiczowa, harcmistrzyni, 1908–1988*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 216–218; https://kpbk.umk.pl/Content/181599/PDF/Danielewicz_Helena_1849_WSK.pdf (dostęp: 19 II 2023).

³⁶ M. Appelt, *Wydział Wychowania Fizycznego Główniej Kwatery Żeńskiej ZHP w latach 1930–1939*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 28.

³⁷ Sprawozdanie z obozu wodnego Główniej Kwatery Harcerek w Trokach 1932, AAN ZHP, sygn. 2/76/0/4.9/2177, k. 1; Pismo do Główniej Kwatery Żeńskiej ZHP z 1 czerwca 1931 r., *ibidem*, sygn. 2/76/0/4.9/2174, k. 8.

³⁸ J. Kamińska, *Rozwój organizacyjny harcerstwa żeńskiego*, [w:] *Harcerki 1911–1939...*, s. 81.

programu rozwijania sprawności fizycznej przez harcerki. Udział w szkoleniach wodnych przyczynił się do wzrostu zainteresowania żeglarstwem przez dziewczęta, które oczekiwały możliwości dalszego nabywania specjalistycznych umiejętności w tym zakresie.

Rozwijanie zdolności żeglarskich w czasie pobytów w ośrodkach szkoleniowych nad jeziorami³⁹, stało się wstępem do uprawiania przez harcerki jachtingu morskiego. Zainteresowanie żeglarskie wykazywały m.in. harcerski wileńskie zgrupowane w „Liliowej Dwójce” i „Szafirowej Piątce”⁴⁰. Jednak pierwszym krokiem na drodze do uprawiania żeglarstwa kobiecego na morzu było przekształcenie 1 lutego 1931 r. zastępu XIII Błękitnej Drużyny Harcerek im. Gen. Zamoyskiej w Poznaniu w zastęp żeglarski. Przełomowe znaczenie w rozwoju ruchu żeglarskiego w harcerstwie żeńskim miał udział czterech harcerek z tej drużyny (tzw. poznańskich „Żab”) w kursie morskim w 1931 r. w Gdyni (prowadzonym przez gen. M. Zaruskiego)⁴¹. W czasie tego kursu dziewczęta pływały w rejsach do Helu, Jastarni, Pucka i Gdańska, obejmując odpowiedzialne stanowiska na kilku jachtach („Junak”, „Czajka”, „Kania” i „Kondor”). Szkolenie morskie prowadził wówczas uznany instruktor żeglarstwa – Jan Kuczyński⁴². Stopień sternika jachtowej żeglugi morskiej uzyskały wtedy: Irena i Elżbieta Suchowiakówny, Kazimiera Wojtasiakówna (1910–1976; referentka żeglarstwa w Chorągwi Poznańskiej)

³⁹ W pierwszej połowie lat trzydziestych zorganizowano serię obozów: nad Jeziorem Trockim, Jeziorem Charzykowskim, Jeziorem Narocz oraz Jeziorem Kierskim pod Poznaniem. Szkolenie żeglarskie wraz z harcerzami Błękitnej Jedyńki Żeglarskiej w 1930 r. odbyła np. grupa harcerek z „Liliowej Dwójki” z Wilna. Por. *Błękitna Jedyńka Żeglarska...*, s. 170.

⁴⁰ „Liliowa Dwójka” – drużyna żeńska im. Stanisława Żółkiewskiego przy Gimnazjum im. Ks. A. Czartoryskiego; „Szafirowa Piątka” – drużyna harcerek przy Gimnazjum im. E. Orzeszkowej. Obie współpracowały w zakresie sportów wodnych z „Błękitną Jedyńką Żeglarską”. Por. J. Wiśniewska, *Zaloga – Wodniacki Starszoharcerski zastęp Wileńskiej Drużyny pod nazwą Szafirowa Piątka [im. Józefa Sułkowskiego]*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 80–83.

⁴¹ W. Wędziński, *Generał Mariusz Zaruski. Wychowawca młodzieży w idei morskiej*, Gdańsk 1990, s. 8.

⁴² Jan Kazimierz Kuczyński (1907–1939) – ewakuowany w grupie dzieci syberyjskich, absolwent Szkoły Morskiej w Tczewie, autor podręczników żeglarskich, od 1931 r. instruktor w Ośrodku Morskim w Gdyni, obrońca Gdyni we wrześniu 1939 r. Por. W. Bublewski, *Jan Kazimierz Kuczyński – kapitan instruktor żeglarstwa morskiego*, „Nautologia” 1983, R. XVIII, nr 1(69), s. 78–82; T. Maracewicz, *Symbole naszych czasów. Stulecie polskich żaglowców, 1921–2021. Opowieść o statkach i kapitanach*, Warszawa 2022, s. 132–133.

i Marta Wiśniewska (1911–1983)⁴³. Pomijając gen. M. Zaruskiego, obecność dziewcząt w Gdyni traktowana była jeszcze wówczas nieprzychylnie przez innych uczestników kursu. „Patrzyli na nas jak na obiekty flirtu, a nasz zapał do żeglarstwa morskiego traktowali jedynie z łaskawą pobłażliwością” wspominała Kazina (K. Wojtasiakówna) w swojej relacji z lata 1931 r.⁴⁴

Cztery poznańskie „Żaby”, w składzie powiększonym o Marię Krzyżaniakównę, wróciły na kolejny kurs nad morze w następnym roku. Dołączyła wtedy do nich zaprzyjaźniona z drużyną J. Bartkiewiczówna z Torunia (uzyskała stopień sternika żeglarstwa morskiego). Popularyzacja żeglarstwa żeńskiego zaczęła obejmować w tym czasie także kręgi akademickie. Również w 1931 r. egzamin na stopień sternika jachtowej żeglugi śródlądowej, organizowany przez Polski Związek Żeglarski w Warszawie, zdała J. Wolffowa⁴⁵ – od 1933 r. kapitan jachtowej żeglugi morskiej. W 1933 r. dziewczęta wypłynęły z gen. M. Zaruskim na „Junaku” na pierwszy swój rejs morski do Karlskrony⁴⁶. Dostęp dziewcząt do owego pierwszego rejsu dokonał się, jak się okazuje, dzięki „podstępowi” spowodowanemu potrzebą przełamania oporu samego gen. M. Zaruskiego wobec pełnomorskiego jachtingu harcerek. Okoliczności ukrycia się dziewcząt pod pokładem „Junaka” i ujawnienie się dopiero na pełnym morzu, opisała w swoim wspomnieniu J. Wolffowa. Biorąc pod uwagę zarówno radość z udziału w tym rejsie, jak i późniejszą karę za niesubordynację, sytuację tę skomentowała jednoznacznie: „Spełnienie marzeń wymaga czasami ofiar”⁴⁷.

W 1933 r. WWF Główniej Kwatery Harcerek zorganizował już własny kurs morski na jachcie „Gryf” pod kierownictwem J. Wolffowej⁴⁸, co

⁴³ M. Appelt, *Wydział Wychowania Fizycznego...*, s. 29–30; *Na wodnym szlaku*, „Na Tropie” 1931, R. IV, nr 13, s. 12; *Żaby na kursie morskim*, „Skrzydła” 1931, R. II, nr 8–9, s. 14.

⁴⁴ M. Appelt, M. Wiśniewska, K. Wojtasiak, *Drużyna „Żab”. Trzynasta Żeglarska Drużyna Harcerek w Poznaniu (1925–1969)*, Warszawa 1985, s. 27.

⁴⁵ A. Zawadzka, *op. cit.*, s. 440.

⁴⁶ I. Horbulewicz, Gawęda o „Bartku”, AAN, Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej [1905–1988] 1989–2004 [dalej: Archiwum KH ZHR], sygn. 2/2302/0/-/306, k. 2; *Apel do Harcerskich Drużyn Żeńskich*, „Skrzydła” 1933, R. IV, nr 11, s. 14; M. Appelt, M. Wiśniewska, K. Wojtasiak, *op. cit.*, s. 17.

⁴⁷ J. Wolffowa, *Wspomnienia Żeglarki...*, s. 11.

⁴⁸ Harcerkom w czasie kursu (21 VI – 19 VII 1933 r.) przydzielono jacht „Gryf”. Por. Instruktorcka grupy – Jadwiga Wolffowa. Sprawozdanie z Harcerskiego Ośrodka

przyczyniło się do powiększenia liczby wyszkolonych w żeglarstwie morskim harcerek. Opracowany w tym czasie system wymagań niezbędnych do uzyskania stopni żeglarskich objął już w takim samym stopniu chłopców, jak i dziewczęta, co było efektem ujednoczenia modelu szkoleniowego. Nabywanie umiejętności żeglarskich odbywało się stopniowo, począwszy od sternika jachtowej żeglugi śródlądowej, przez kolejne etapy patentów morskich: żeglarza morskiego, sternika jachtowej żeglugi morskiej i kapitana jachtowej żeglugi morskiej. System stopni żeglarskich i regulaminy drużyn żeglarskich, przygotowane przez Kierownictwo Harcerskich Drużyn Żeglarskich GKH na czele z W. Bublewskim⁴⁹, doprecyzowane zostały przez Wydział Żeglarski Głównej Kwatery Harcerzek w 1935 r. Przyjęto wtedy zasadę, że sprawności wiosłarki i żeglarki pozostaną w gestii GKH jako podbudowa do stopni żeglarskich (sterniczki śródlądowej, sterniczki i kapitana żeglugi morskiej), przyznawanych przez Komisję Polskiego Związku Żeglarskiego, w skład której będą wchodzić instruktorki harcerskie⁵⁰. Sprawą otwartą pozostawało więc już tylko zagospodarowanie potencjału specjalistycznego, jakim wykazywały się środowiska drużyn żeńskich, w kierunku usamodzielnienia żeglarstwa kobiecego, a zwłaszcza umożliwienia harcerkom tworzenia osobnych morskich załóg jachtowych. Drogą do tego było stworzenie zaplecza treningowego, tak aby poszerzał się krąg harcerek posiadających uprawnienia żeglarskie, zwłaszcza że według zestawienia statystycznego z pierwszej połowy lat trzydziestych, żeglarstwo uprawiało już 60 harcerek z siedmiu chorągwi⁵¹. W tym celu zorganizowano specjalny zastęp instruktorski, podległy referentce żeglarstwa przy Głównej Kwaterze Harcerzek, wspomnianej już J. Wolffowej. Zadaniem grupy instruktorek żeglarskich – sterniczek morskich była współpraca z istniejącym środowiskiem żeglarskim oraz zakładanie nowych drużyn o takiej specjalności⁵².

Żeglarskiego w Gdyni 21 VI – 25 VI 1932 r., AAN, ZHP, sygn. 2/76/0/3.9/1583, k. 35; J. Raniecka-Bobrowska, *Życie polowe jako metoda wychowawcza i pełnia życia harcerskiego*, [w:] *Harcerki 1911–1939...*, s. 224.

⁴⁹ Por. *Organizacja Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, cz. 1, Warszawa 1933.

⁵⁰ H.I., *Sprawności wodne*, „Skrzydła” 1935, R. VI, nr 4, s. 5–6.

⁵¹ *Jak wyglądają w liczbach sporty wodne w Harcerstwie Żeńskim*, „Skrzydła” 1933, R. IV, nr 5, s. 7.

⁵² Obok J. Wolffowej w skład zastępu weszły: Wilhelmina Drożyńska, Halina Peleszukówna, Jadwiga Skępska (powinno być: Skapska), Irena Suchowiakówna, Lola Suchowiakówna, Romana Wiśniewska, Janina Wojtasiakówna, Kazimiera Wojtasiakówna. Por. *Z życia żeglarzek*, „Skrzydła” 1933, R. IV, nr 12, s. 14.

Tak zwana Rada Sterniczek współkierowała sprawami wyszkolenia, organizacją kursów, a także zajmowała się zbiórką pieniędzy na zakup własnego jachtu morskiego⁵³. Do pełnego usamodzielnienia się żeglarstwa kobiecego brakowało jedynie osobnej jednostki szkoleniowej.

„Stracone” dla ładu: kursy szkoleniowe i rejsy morskie harcerek

Osiągnięcia kobiet w jachtingu morskim nie byłyby możliwe bez systematycznej pracy i przygotowania odpowiednich kadr. Wiele zależało też od samych harcerek, angażujących się w „wodne” inicjatywy swoich Chorągwi. W obozowym uczestnictwie przodowały zwłaszcza dziewczęta z Pomorza i Poznańskiego, które w kilkunastoosobowych grupach stawily się na takim kursie w lecie 1934 r. Praca szkoleniowa, organizowana oddolnie, otwierała skutecznie, jak się okazało, perspektywy pogłębiania zainteresowań żeglarskich. „Silne a nowe przeżycia na wodzie, zaznajomienie z ciekawymi, emocjonującymi sportami wodnymi, zapaliły tak dziewczęta do wody, że stały się *stracone* dla ładu!” podsumowano przeżyty czas szkolenia⁵⁴. Od połowy lat trzydziestych organizowano szereg kursów i obozów, służących upowszechnianiu sprawności pływackich, wiosłarskich, kajakarskich i żeglarskich wśród harcerek. Obozy wodne i żeglarskie, odbywane nie tylko nad Jeziorem Charzykowskim, ale i w Niesłuczy nad Naroczą czy jeziorami Augustowskimi, cieszyły się znaczną popularnością wśród młodzieży z drużyn kobiecych. Dziewczęta korzystały przy tym z przystani i ośrodków wodnych harcerek bądź też z zaplecza sprzętowego klubów żeglarskich funkcjonujących przy obiektach wodnych. Zdobycie patentu PZŻ sternika jachtowej żeglugi śródlądowej i uprawnienia instruktorskie otwierały drogę do ubiegania się o kształcenie się w zakresie jachtowej żeglugi morskiej, co sprawiło, że nastąpił żywiołowy rozwój żeglarstwa w drużynach dziewcząt. Wzrost zainteresowania żeglarstwem wśród harcerek widać zwłaszcza w ponad siedemdziesięcioprocentowym wzroście uprawiających tę dyscyplinę między 1934 a 1935 r.⁵⁵ Szkolenie śródlądowych sprawności wod-

⁵³ Sprawozdanie z całokształtu wychowania fizycznego z 31.1.1934 r., AAN ZHP, sygn. 2/76/0/4.9/2165, k. 134–135.

⁵⁴ K. Wojtasiakówna, „Woda” w *Chorągwiach*, „Skrzydła” 1934, R. V, nr 10, s. 15.

⁵⁵ Liczba harcerek uprawiających żeglarstwo: 230 (1934 r.) i 399 (1935 r.). Por. K. Wais, *op. cit.*, s. 43.

nych usprawniło się znacznie od 1938 r., kiedy oddano do użytku Harcerski Ośrodek Wodny „Funka” nad Jeziorem Charzykowskim w okolicach Chojnic na Pomorzu. Ośrodek ten dysponował bazą noclegową i gospodarczą oraz własnym sprzętem treningowym, wykorzystywanym w czasie obozów i kursów szkoleniowych⁵⁶. Szkolenie dziewcząt w zakresie sportów wodnych, głównie żeglarstwa śródlądowego, podlegało referentce żeglarstwa Pomorskiej Chorągwi ZHP – J. Bartkiewiczównie⁵⁷.

Przełomowy w rozwoju żeglarstwa morskiego harcerek okazał się rok 1934, kiedy z pomocą specjalnie do tego celu powołanego Komitetu Funduszu Żeglarskiego, na czele z Heleną Gepnerówną-Śliwowską⁵⁸, zakupiono pierwszy kobiecy jacht pełnomorski. Sprowadzonej z Helsinek jednostce „Turo” (zbudowanej w 1922 r.) w dniu 29 lipca w porcie w Jastarni nadano imię „Grażyna” na cześć ówczesnego przewodniczącego ZHP Michała Grażyńskiego⁵⁹. Dwumasztowy jacht o długości 12 m, pojemności siedmiu ton

⁵⁶ K. Januszewski, *Kalendarium do dziejów wychowania wodnego w ośrodku harcerskim w Funce (II RP): sprawozdanie z badań regionalnych*, „Zeszyty Chojnickie” 2008, t. XXIII, s. 178.

⁵⁷ Janina Bartkiewiczówna (1912–1975) – związana z harcerstwem toruńskim i od początku lat trzydziestych zaprzyjaźniona z drużyną poznańskich „Żab”, od których przejęła zainteresowanie żeglarstwem; referentka Żeglarska Komendy Pomorskiej Chorągwi Harcerek w latach 1932–1939; od 1933 sternik jachtowej żeglugi morskiej, uczestniczka rejsów morskich na „Grażynie”; związana z ośrodkiem „Funka” (określana jako: „Pani na FUNCE” lub „Janka-Bartek”); związana z harcerstwem do lat sześćdziesiątych; przez ostatnie lata życia była współpracowniczką dr Wandy Błęńskiej w czasie jej pracy z trędowatymi w Ugandzie. Por. M. Appelt, *Bartek – Janina Bartkiewiczówna (1912–1975), harcmistrzyni – sternik jachtowej żeglugi morskiej – wielokrotna komendantka obozów żeglarskich w FUNCE*, [w:] *Pod zagłami „Grażyny”...*, s. 177–180.

⁵⁸ Grażyńska z Gepnerów Helena (1895–1972; przed 1938 r. Śliwowska) – harcmistrzyni Rzeczypospolitej, komendantka Warszawskiej Chorągwi Harcerek do 1924; wiceprzewodnicząca ZHP (1926–1928; 1929–1936), Naczelniczka Harcerek poza granicami Kraju (1948–1949); w drugiej połowie lat dwudziestych związana z WWF GKŻ oraz z Tow. Ogrodów Jordanowskich; pełniła funkcję komendantki Złotu Harcerek w czasie Jubileuszowego Złotu Harcerstwa w Spale w 1935 r.; działaczka harcerstwa emigracyjnego. Por. W. Czarnota, *Grażyńska z Gepnerów Helena*, [w:] *HSB*, t. III, s. 70–72.

⁵⁹ Jacht zakupiono przy wsparciu finansowym wojewody śląskiego M. Grażyńskiego (1890–1965), Przewodniczącego ZHP od 1931 r., dzięki życzliwości którego rozwinęły się liczne specjalizacje techniczne w harcerstwie (w tym i żeglarstwo). Por. J. Januszkiewicz-Jurkiewicz, *Przewodniczący i wojewoda*, [w:] A. Kamiński, *Michał Grażyński 1890–1965 (nie dokończona biografia)*, Kraków 1994, s. 61; K. Jarzembowski, P. Zarembki, *Grażyński Michał Tadeusz*, [w:] *HSB*, t. I, Warszawa 2006, s. 50.

i rozpiętości żagla 73 m², oceniono jako łatwy w obsłudze, bardzo zwrotny i nadający się dla kobiecej załogi⁶⁰. Pozyskanie osobnego jachtu morskiego przez harcerki miało ogromne znaczenie zwłaszcza ze względu na usunięcie kobiet z udziału w ośrodkach morskich PUWF i PW⁶¹. Dodatkowo też nastąpiło zamknięcie im możliwości odbywania rejsów na należącym do Głównej Kwatery Harcerzy żaglowcu „Zawisza Czarny”. W opinii Marii Bukarówny winny temu był protest kolegów-żeglarzy ze wspólnych kursów wodnych, którzy „podnieśli tumult. Że śródlądzie, rzeki i jeziora to co innego, a co innego to morze i oceany. Nie! Nie! Próżno protestowałyśmy na wszelkie możliwe sposoby [...]”⁶². Brak wiary w umiejętności żeglugi morskiej harcerek ujawnili też „Zawiszacy” przed rejsem dziewcząt, oferując na wszelki wypadek pomoc jednego spośród swojej grupy jako „koła ratunkowego”⁶³. Załoga żeńska przeżyła różne przygody na swoim jachcie, jak chociażby w trakcie wyprawy z Helu do Gdyni, po wizytacji żeglarskich obozów morskich, mając na pokładzie samego M. Grażyńskiego. W czasie rejsu przydarzyła się awaria po uszkodzeniu głównego żagla, jednak dzięki umiejętnościom harcerek, szczęśliwie udało się dotrzeć do celu⁶⁴.

„Grażyna” stała się w drugiej połowie lat trzydziestych flagowym jachtem szkoleniowym Głównej Kwatery Harcerek. Pierwszym kapitanem jednostki została J. Wolffowa, zastąpiona w 1935 r. przez J. Skąpską. W sezonie letnim odbywały się na jachcie regularnie dwutygodniowe kursy morskie dla dziewcząt (nie tylko harcerek). Przyjęcie do załogi poprzedzała nauka pływania i udział w co najmniej dwóch wodnych obozach śródlądowych. Praktycznemu wykorzystaniu „Grażyny” przez wyszkolone dziewczęta towarzyszyła dodatkowo akcja prasowa, popularyzująca tematykę morską. Instruktorzy publikujące w tym czasie w prasie harcerskiej, starały się wypromować żeglarstwo jako piękny i pełen zalet sport, dostępny również dla kobiet. Pochwała żeglarstwa uprawianego

⁶⁰ J. Wolffowa, *Grażyna*, „Skrzydła” 1934, R. V, nr 8/9, s. 21.

⁶¹ M. Bukarówna, *Czem dla harcerek jest „Grażyna”?*, „Żeglarz” 1936, R. III, nr 3, s. 5.

⁶² Eadem, *Jak powstała piosenka „Pod żaglami ZAWISZY”*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 60.

⁶³ W czasie tego rejsu, dziewczęta pod dowództwem kapitan J. Skąpskiej przeżyły sztorm. Pod wpływem przeżyć na morzu M. Bukarówna-Wałdowa napisała piosenkę „Pod żaglami »Grażyny«” (*ibidem*).

⁶⁴ J. Skąpska-Trusco, *Pod żaglami „Grażyny”*, „Węzełek” 1972, R. XII, nr 57, s. 6–7.

w kręgu starszoharcerskim, jako pole działania do wyrobienia charakteru i sprawności fizycznej, dotyczyła w artykułach zamieszczanych w czasopismach przede wszystkim potrzeby rozwijania krajoznawstwa, obcowania z przyrodą, a także opanowania żywiołu wody w trakcie współzawodnictwa regatowego. Pierwszeństwo w sportach wodnych przyznawano już wtedy jachtingowi uprawianemu na morzu zgodnie z dewizą, że „koroną jednak wszystkiego jest żeglarstwo morskie”⁶⁵. Podkreślano przy tym wyraźnie, że przygotowanie do niego wymaga wysiłku w trakcie specjalistycznego kursu i hartu ducha kształtowanego w zmaganiach z żywiołem wody. Wyzwania podejmowane w czasie szkoleń, a później rejsów, związane z realizacją idei wychowania morskiego, powinny jednak przede wszystkim służyć pracy harcerskiej i być podporządkowane celom wychowawczym⁶⁶. Dostrzegano przy tym, że poprzez kontakt z żywiołem wody harcerki mogły kształtować całą paletę zdolności: opanowanie, zdecydowanie, odpowiedzialność, zaradność, spostrzegawczość, karność, odwagę, koleżeństwo, bystrość, szybką reakcję, sprawność, zręczność, wytrzymałość, a wszystko to wsparte urokiem przestrzeni wodnych dających szansę przeżycia przygody. Jednocześnie zdawano sobie sprawę z konieczności odpowiedniego podejścia do zmagania z wodą, którym mogły wykazywać się dziewczęta starsze⁶⁷. „Grażyna” miała przy tym ogromne znaczenie symboliczne. Była spełnieniem marzeń, „drogą na morze”, możliwością osiągnięcia wrażeń, za którymi tęskni człowiek⁶⁸. Legendę „Grażyny” podtrzymywały dodatkowo opowiadania M. Bukarówny-Wałdowej, sternika jachtowej żeglugi morskiej, zamieszczane w prasie harcerskiej w drugiej połowie lat trzydziestych⁶⁹. Pamiętać też trzeba, że artykuły te, publikowane w czasopismach tematycznych

⁶⁵ J. Wolfowa, *Drużyna żeglarska*, „Skrzydła” 1933, R. IV, nr 3, s. 10–11; *Niewiasty na wodzie*, „Na Tropie” 1933, R. VI, nr 10, s. 113.

⁶⁶ F. Gabryelewicz, *Żeglarstwo w Harcerstwie – Żeglarstwo harcerskie – Harcerstwo żeglarskie*, [w:] *Księga Pamiątkowa Harcerskiej Drużyny Wilków Morskich w Poznaniu. 1919–1934*, Poznań 1934, s. 38; M. Siwicki, A. Leśny, *Uwodzenie lirogona. Wychowanie morskie jako strategia pedagogiczna*, Warszawa 2020, s. 43; M.W. Romaniuk, *Wychowanie morskie i jego miejsce wśród koncepcji pedagogicznych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, R. LX, nr 5(590), s. 3–4.

⁶⁷ *Żeglarstwo w harcerstwie żeńskim*, AAN, ZHP, sygn. 2/76/0/4.9/2165, k. 49.

⁶⁸ M. Bukarówna, *Czem dla harcerek jest „Grażyna”?...*, s. 5.

⁶⁹ Przykładowo: M. Bukarówna [M. Bukar-Wałdowa], *Wyprawa jachtem po ciastka. Ze wspomnień żeglarskich*, „Na Tropie” 1935, R. VIII, nr 20, s. 224; eadem, *Ze wspomnień harcerskich. Trzy wiedźmy*, „Na Tropie” 1936, R. IX, nr 11,

wydawanych przez środowiska harcerskie, wpisywały się z powodzeniem w nurt propagowania idei wychowania morskiego. Wśród tych pism wiodącą rolę odgrywał „Żeglarz”, oficjalny organ Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich⁷⁰.

Wraz z otrzymaniem jachtu szkoleniowego, Główna Kwatera Harcerek zorganizowała ośrodek morski na Helu, przeznaczony na szkolenia tej specjalności. W 1935 r. udział w pierwszym kursie morskim z wykorzystaniem jachtu „Grażyna” wzięło łącznie osiem harcerek ze środowisk starszoharcerskich z Warszawy i Gdańska. Były to członkinie „Wilczego Gniazda” i „Wichrów Bałtyku”, kręgów wyróżniających się pod względem zainteresowania i uprawiania sportów wodnych. Wśród członkiń „Wilczego Gniazda” biorących udział w kursach morskich były m.in.: w 1935 r. – Janina Dodacka-Frankowska i M. Bukarówna-Wałdowa, w 1938 – Wanda Baranówna-Lutykowa, a spośród gdańskich „Wichrów” – Irena i Urszula Groszowskie, Jadwiga Patanówna, Cecylia Reymanówna, Irena Smolczyńska, Eugenia Szewczykówna (1935 r.)⁷¹. W 1938 r. na kursie morskim na „Grażynie” spotkały się też: Aniela i Janina Załęskie (Lwów), Lucyna Werewska (Lublin), Barbara Biederman, Kama Flisowska i Danuta Nogajewska (Gdynia) oraz Helena Nowakówna (Łódź)⁷². Pomimo entuzjazmu wobec zdobywania sprawności żeglarskich w drużynach kobiecych, nie zapomniano o ideałach harcerskich. Rozwój jachtingu śródlądowego i morskiego nie rozwijał się w sposób niekontrolowany. „Nasze dziewczęta mają być przede wszystkim harcerkami, a potem dopiero żeglarkami” podkreślała druhna J. (Maja) Wolffowa w przełomowym dla harcerek-żeglarek roku 1934, kiedy zakupiono jacht „Grażyna”⁷³. Tego

---

s. 130; eadem, *W porcie*, „Żeglarz” 1936, R. III, nr 7, s. 4–5; eadem, *Z dziennika jachtu harcerek „Grażyna”*, „Na Tropie” 1937, R. X, nr 12, s. 139.

⁷⁰ „Żeglarz” wychodził od 1934 r. jako dodatek do czasopisma „Na Tropie”, a od 1936 r. – jako samodzielne pismo tematyczne propagujące wychowanie morskie w harcerstwie. Por. Z. Machaliński, *Morskie czasopisma Związku Harcerstwa Polskiego*, Gdynia [1977], MHAR/11-39/43, k. 289; M. Słodownik, *Morze na łamach. Prasa morska i żeglarska II Rzeczypospolitej wobec polityki morskiej państwa 1918–1939*, Zielonka Bankowa 2020, s. 300–305; A. Ruta, *Książka żeglarska w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2010, s. 28–29.

⁷¹ *Wilcze Gniazdo – Warszawski Starszoharcerski Krąg Dziewcząt*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 79; *Wichry Bałtyku, Drużyna Morska Harcerek w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] *ibidem*, s. 84.

⁷² H. Nowakówna, *Opowiadanie o pływaczkach, wioślarkach i żeglarkach w Łodzi, Kaliszu i Tomaszowie Mazowieckim w latach 1931–1939*, [w:] *ibidem*, s. 88.

⁷³ M.K., *Hej, na wodę – harcerki!*, „Na Tropie” 1934, R. VII, nr 16, s. 181.

założenia trzymano się przez cały okres lat międzywojennych, nie pozwalając, aby sport stanął ponad harcerstwem, miał z niego raczej wynikać.

Zdobywanie sprawności w sportach wodnych stało się w drugiej połowie lat trzydziestych popularne wśród harcerek. W 1937 r. stopnie w tych dziedzinach przyznano ponad 400 harcerkom, w tym – w żeglarstwie uzyskało je 21 z nich⁷⁴. Jednocześnie znacznie wzrosła liczba harcerek uczestniczących w obozach żeglarskich w stosunku do roku poprzedniego (z 34 aż do 199), podczas gdy uczestniczek obozów morskich było mniej (nastąpił spadek z 58 na 42)⁷⁵. W tym czasie z zadowoleniem propagowano jednak pogląd, że realizacja wychowania morskiego wśród młodzieży przynosi efekty. „Zrozumienie wartości i umiłowanie morza dotarły wszędzie, czynią z Polaków naród morski”, odnotowano w jednej z publikacji z tamtych lat⁷⁶. W tym okresie ukształtowany już został pogląd na wartość żeglarstwa dla harcerstwa żeńskiego. Sport ten wmontowano w program ogólnego usprawnienia fizycznego, połączonego z indywidualnymi zainteresowaniami harcerek, który dominował w działaniach GKH. Aktywizowanie na podstawie pasji i upodobań hobbystycznych stanowiło wówczas istotny element programu wychowawczego w harcerstwie, zwłaszcza w odniesieniu do starszych dziewcząt. Wśród dziedzin przynoszących korzyści na drodze rozwoju osobowości i aktywności społecznej dziewcząt, instruktorki harcerskie wskazywały właśnie sport oraz wychowanie fizyczne i turystykę⁷⁷. Ugruntowana już wówczas pozycja żeglarstwa morskiego w ramach ZHP wskazywała na to, że jest to jeden z najważniejszych działów pracy harcerskiej. Potwierdzono ten fakt na Zjazdach Walnych Harcerstwa w 1935 i 1939 r., podkreślając wymiar wychowawczy tego sportu, który cechuje ukochanie żywiołu morskiego, pragnienie przygód, pęd do zwycięstw i sukcesów, ale wszystko to jest zarazem środkiem do kształtowania charakterów⁷⁸.

⁷⁴ Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1937..., s. 142.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 134–135.

⁷⁶ B.M. [B. Miazgowski], *Harcerskie Drużyny Żeglarskie*, [w:] *Młodzież na morzu i rzekach*, Warszawa 1936, s. 16.

⁷⁷ L. Salata-Zasacka, *Recepcja idei „nowego wychowania” w poglądach instruktorek publikujących w latach międzywojennych*, „Harcerstwo. Rocznik Naukowy Muzeum Harcerstwa” 2018, nr 1, s. 102.

⁷⁸ W. Bublewski, *Na czasie*, „Żeglarz” 1939, R. V, nr 4, s. 60.

Rokroczne kursy morskie prowadzone dla harcerek na Helu przyniosły efekt w postaci wyszkolenia załóg kobiecych. Z ekipą kobiecą z różnych regionów Polski „Grażyna” wypłynęła pod wodzą kapitana Aleksandra Bereśniewicza w swój pierwszy zagraniczny rejs pełnomorski (11–26 sierpnia 1937 r.), wyruszając z Gdyni w kierunku Kopenhagi, następnie do Malmö, a w drodze powrotnej – do Rønne na Bornholmie⁷⁹. W duńskim porcie odbyły się wówczas na pokładzie jachtu spotkania gościnne ze skautkami duńskimi i amerykańskimi, a sam fakt przybycia załogi żeńskiej wzbudził duże zainteresowanie miejscowych mediów i opinii publicznej⁸⁰. Rejs ten przyniósł nie tylko niezapomniane wrażenia, ale był też sprawdzianem umiejętności dziewcząt w zakresie stopnia żeglarki morskiej i sternika jachtowej żeglugi morskiej. W dzienniku podróży w malowniczy sposób zrelacjonowano czas sztormu i czas spokojnego dryfowania w ciągu tych kilku dni sierpniowego rejsu⁸¹. W wydarzeniu wzięły udział niektóre – z zasłużonych dla rozwoju wodniactwa żeńskiego – poznańskich „Żab” wraz z zaprzyjaźnioną torunianką – J. Bartkiewiczówną. W sierpniu 1939 r. po raz ostatni w okresie przedwojennym, siedem poznańskich żeglarzek wzięło udział w kursie morskim na „Grażynie”, pływając po Zatoce Gdańskiej⁸².

Ze względu na obiektywne możliwości, w żeglarstwie morskim końca lat trzydziestych wyróżniały się harcerki z regionów nadmorskich. Intensywne szkolenia żeglarskie w Zatoce Gdańskiej odbywała gdańska drużyna o charakterze morskim. Podstawą ich treningów były kursy nawigacyjne w Państwowej Szkole Morskiej i ćwiczenia na żaglówkach Harcerskiego Ośrodka Morskiego⁸³. W latach 1938–1939 dziewczęta z Drużyny „Wichrów Bałtyku”

⁷⁹ W rejsie uczestniczyły m.in. Cecylia Reyman (Gdańsk), Janina Bartkiewicz (Toruń), Irena Szymborska (Sopot) oraz Marta Wiśniewska, Florentyna Namysłówna i Irena Suchowiakówna z Poznania.

⁸⁰ Uczestniczkami rejsu były m.in. Irena Suchowiakówna, Janina Bartkiewiczówna, Marta Wiśniewska, Florentyna Namysłówna. Por. J.B. [Janina Bartkiewiczówna], *Pod żaglami „Grażyny” życie płynie jak w baśni...*, „Na Tropie” 1937, R. X, nr 13, s. 159; M. Appelt, *Wydział Wychowania Fizycznego...*, s. 34.

⁸¹ J. Bartkiewiczówna, „Grażyna” na wodach Bałtyku, „Żeglarz” 1937, R. IV, nr 8, s. 10–12; [Relacja J. Bartkiewicz, „Harcerki na morzu”], [w:] I. Horbulewicz, Gawęda o „Bartku”, AAN, Archiwum KH ZHR, sygn. 2/2302/0/-/306, k. 8–15.

⁸² M. Appelt, M. Wiśniewska, K. Wojtasiak, *op. cit.*, s. 61–62.

⁸³ D. Małszycki, *Harcerstwo w Gdyni w okresie międzywojennym i w czasie okupacji (1928–1945)*, Gdynia 1997, s. 18.

uczestniczyły w samodzielnych rejsach na „Korsarzu” (jachcie Klubu Morskiego w Gdańsku) do Szwecji i Danii pod wodzą kpt. Alfonsa Olszewskiego⁸⁴. W skład załogi weszły wówczas: C. Reyman jako pierwszy oficer oraz U. Groszewska, Brygida Rutkowska, J. Patanówna, Halina Orczykowska, Wanda Bieszkówna, Małgorzata Bączkowska, Jadwiga Rozmiarek⁸⁵. Działalność „Wichrów” odnosiła się wprost do hasła „Frontem do morza” jako dewizy drużyny. W drugiej połowie lat trzydziestych żeglarskim zainteresowała się też część dziewcząt w XII drużynie pozaszkolnej w Gdyni i brała udział w kursie HOM. Wśród uczestniczek rejsów po Zatoce Gdańskiej na różnych jachtach, w tym i na „Grażynie”, wymieniana jest Janina Czaplewska⁸⁶. W Gdyni funkcjonował też od 1937 r. specjalny zastęp harcerski złożony z dziewcząt pozaszkolnych (od stycznia 1939 r. – Starszo Harcerska Gromada Żeglarska z prawem drużyny). Grupa ta, na czele z J. Patanówną (Szwarcową), uczestniczyła w kursie nawigacyjnym w Szkole Morskiej oraz w serii ćwiczeń na żaglówkach i jachtach pod opieką HOM⁸⁷. Z kręgu nadmorskiego wywodziła się też Krystyna Remiszewska⁸⁸, związana z IV Drużyną Harcererek przy Gimnazjum i Liceum SS. Urszulanek w Gdyni. Zastęp żeglarski z tej szkoły miał za zadanie opiekować się jachtem „Grażyna”⁸⁹, regularnie też odbywał obozy i kursy żeglarskie na Helu, rejsy na różnych jachtach harcerskich, a także na „Juniorze” należącym do „Yacht Klubu Polski”. W 1939 r., pomimo oporu

⁸⁴ <https://zeglarski.info/artykuly/100-lat-polskiego-klubu-morskiego-wielki-sukces-korsarza/> (dostęp: 20 II 2023).

⁸⁵ Cecylia Reyman – drużynowa I Żeńskiej Drużyny Morskiej „Wichry Bałtyku” uzyskała w 1939 r. stopień sternika jachtowej żeglugi morskiej. Por. R. Woźniak, *Harcerstwo polskie w Wolnym mieście Gdańsku, 1920–1939*, Warszawa 1977, s. 81; M. Appelt, *Wichry Bałtyku – Drużyna Morska Harcererek w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 83–85.

⁸⁶ Historia Morskiego Hufca i Środowiska Harcererek w Gdyni w latach 1928–1939, oprac. Z. Polkowska, MH, sygn. MHAR/ZHL/581, s. 6.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 7.

⁸⁸ Krystyna Remiszewska (1920–2013) – jedna z pierwszych żeglarzek w powojennej Polsce, mających stopień kapitana jachtowej żeglugi wielkiej; <http://armator-i-skipper.pl/o-mnie/wspomnienie-o-krystynie-remiszewskiej/> (dostęp: 20 II 2023).

⁸⁹ Wiosną 1939 r. GKH przekazała jacht komendantce Hufca Z. Polkowskiej. Na gospodynię jachtu wyznaczono drużynową żeglarskiej drużyny – Jadwigę Patanównę. Por. Historia Morskiego Hufca i Środowiska Harcererek w Gdyni w latach 1928–1939, oprac. Z. Polkowska, MH, sygn. MHAR/ZHL/581, s. 14.

komisji egzaminacyjnej przed perspektywą oddania odpowiedzialności w ręce zdających kobiet samodzielnego prowadzenia przez nie jachtów, dwóm harcerkom gdyńskim nadano stopień sternika jachtowej żeglugi morskiej⁹⁰.

Koniec lat trzydziestych przyniósł nowe zjawiska w żeglarstwie kobiecym, związane z zagrożeniem wojennym. W porozumieniu z władzami wojskowymi dotychczasowy Wydział Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery ZHP połączono z obronnością kraju. Nowa jednostka organizacyjna – Wydział Usprawnienia i Służby – miał w założeniu przygotowywać harcerki do ewentualnej mobilizacji w ramach Wojennego Pogotowia Harcerek. Rozwinięto wtedy jeszcze bardziej nurt wychowania fizycznego, gier sportowych oraz kursów strzeleckich, terenoznawczych czy łączności. Szkolenie morskie dziewcząt wzbogacone zostało o program Szwedzkiej Szkoły Żeglarstwa (Swenska Seglar Skoolan) z Karlskrony⁹¹. W 1938 r. rejsy morskie odbywały się bez zawijania do obcych portów, z racji tego, że nieco wysłużona „Grażyna” nie otrzymała atestu technicznego. Do historii żeglarstwa kobiecego przeszła za to wyprawa na Wyspy Alandzkie z tego roku, na znacznie większym jachcie „Krzysztof Arciszewski”, należącym do lwowskiego oddziału Akademickiego Związku Sportowego. Na czele załogi akademikzek o rodowodzie harcerskim stał kapitan Andrzej Majewski⁹². Wydarzenie to było jednym z ostatnich sukcesów harcerek-żeglarek. Rozwój żeglarstwa morskiego w środowisku harcerskim został wkrótce przerwany przez wydarzenia wojenne. Powrót do jachtingu morskiego w okresie powojennym był możliwy już w innych realiach politycznych i tylko w odniesieniu do niektórych z nich.

---

⁹⁰ Egzamin zdały celująco Anna Bylewska i Krystyna Remiszewska. Por. D. Klich, *Z dziejów gdyńskiej szkoły urszulanek*, „Zeszyty Gdyńskie” 2012, nr 7, s. 166.

⁹¹ G. Groch, *Obozy żeglarskie w Jastarni*, „Nautologia” 1985, R. XX, nr 3(79), s. 68.

⁹² W rejsie brały udział m.in. harcerki z drużyny żeglarskiej ze Lwowa – Aniela i Janina Załęskie. Por. A. Załęska-Bogusławska, *Moje żeglowanie*, [w:] *Pod żaglami „Grażyny”...*, s. 189; G. Groch, *Lwów*, „Nautologia” 1985, R. XX, nr 3(79), s. 35.

Podsumowanie

Recepcja idei wychowania morskiego w środowisku harcerek dokonywała się etapami, których wyznacznikami były dzieje Hufca Dalekowschodniego we Władywostoku, koleje losów Hufca Syberyjskiego w Wejherowie, rozwój ruchu wodniackiego, któremu nadano kształt systemowy w pierwszej połowie lat trzydziestych, aż po pozyskanie własnej jednostki szkoleniowej na potrzeby kursów morskich. Koncepcja wychowania morskiego rozprzestrzeniła się w powiązaniu z polityką morską państwa, w której harcerstwo miało swój udział. Siłą rzeczy, początki sportu żeglarskiego dziewcząt związane były z wodniackimi drużynami męskimi. Nabywanie umiejętności na kursach i szkoleniach specjalistycznych poszerzało krąg harcerek uprawnionych do tworzenia samodzielnych załóg morskich. W przypadku drużyn kobiecych popularyzacji żeglarstwa sprzyjały sukcesy wybitnych osobowości kobiet – żeglarek oraz propagowanie tego sportu na łamach prasy harcerskiej.

Na przestrzeni omawianych lat dokonało się stopniowe przejście z poziomu hobbystycznego na ukształtowanie założeń programowych, którym odpowiadał wzrost poziomu wykształcenia specjalistycznego (sprawności, patenty). Należy zaznaczyć, że w tym czasie utrzymała się zasada podporządkowania żeglarstwa założeniom wychowawczym, jakie obowiązywały w pracy harcerskiej. Pomimo swojej atrakcyjności żeglarstwo morskie pozostawało nurtem elitarnym w harcerstwie żeńskim jako wypadkowa wielu czynników: predyspozycji samych harcerek, możliwości szkoleń, dostępności do akwenu morskiego, zasobów sprzętowych. Sukcesywne upowszechnienie się sportów wodnych, w tym i umiejętności żeglarskich (a w najwyższym stopniu morskich), było wyrazem dążenia do odrębności i samodzielności harcerstwa żeńskiego.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [AAN]

Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej [1905–1988] 1989–2004

Wspomnienia „Gawęda o życiu i działalności hm. Janiny Bartkiewicz”, 1985, sygn. 2/2302/0/-/306

Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego 1913–1939

Sprawozdanie Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich Głównej Kwatery Harcerzy za rok 1933, sygn. 2/76/0/3.9/1583

Programy pracy, sprawozdania z odpraw. Okólniki klasyfikacyjne. Letnia akcja obozowa [Sprawozdania. Preliminarz budżetowy i budżet], 1930–1934, sygn. 2/76/0/4.9/2165

Harcerski Obóz [Wodny] Wychowania Fizycznego [w Trokach. Sprawozdanie, listy uczestniczek, księga rachunkowa, rozliczenia kasowe, zgłoszenia], VII, VIII 1932, sygn. 2/76/0/4.9/2177

Obóz Wodny Troki [Księga Główna, rozkładyienne zajęcia, wykaz uczestniczek, zgłoszenia], 1931, sygn. 2/76/0/4.9/2174

Konsulat Generalny RP w Londynie [1918] 1919–1944

Repatriacja 400 polskich dzieci z Japonii [Opieka w czasie przeładunku w Anglii. Sprawa repatriacji jeńców polskich z Malty. Instrukcje, korespondencja, paszport zbiorowy, fotografie. „Sprawozdanie z działalności Polskiego Komitetu Ratunkowego na Dalekim Wschodzie”, Warszawa 1921 – druk, wycinki prasowe, raporty, spisy] [1919], 1922[–1923], sygn. 2/504/0/9/109

Biblioteka Uniwersytecka KUL. Oddział Zbiorów Specjalnych

Błękitna Jedyńska Żeglarska. Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta w Wilnie. Na podstawie zachowanych kronik i notatek oraz wspomnień pisanych i rozmów zebrał i opracował S. Stupkiewicz, Warszawa 1982, rkps 1968A

Główna Biblioteka Lekarska

Materiały Józefa Jakóbkiewicza, sygn. I-188

Muzeum Harcerstwa [MH]

Historia Morskiego Hufca i Środowiska Harcerki w Gdyni w latach 1928–1939, 1928–1939, sygn. MHAR/ZHL/581

Chorażew Wielkopolska. Z historii harcerstwa morskiego w Polsce. Dzieje poznańskich drużyn żeglarskich 1976; 1918–1975, sygn. MHAR/ZHL/245

Wychowanie morskie – opracowania i materiały historyczne, programowe i kształceniowe, regulaminy, rozkazy, sprawozdania, wycinki prasowe lata 70-te i 80-te; 1929–1939, sygn. MHAR/11-39/43

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- „Wiadomości Urzędowe. Naczelnictwo ZHP” 1927.
Błękitna Jedyńka Żeglarska. Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta w Wilnie. Na podstawie zachowanych kronik i notatek oraz wspomnień pisanych i rozmów, zebrał i oprac. S. Stupkiewicz, Warszawa 2009.
Księga Pamiątkowa Harcerskiej Drużyny Wilków Morskich w Poznaniu. 1919–1934, Poznań 1934.
Pod żaglami „Grażyny”. Relacje i wspomnienia, oprac. M. Appelt, Poznań 1997.
Skąpska-Trusco J., *Pod żaglami „Grażyny”, „Węzełek”* 1972, R. XII, nr 57, s. 6–7.
Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej, 1937.

PRASA

- „Czuj Duch” 1922–1925.
„Echo Dalekiego Wschodu” 1929.
„Harcerz” 1928.
„Harc mistrz” 1927–1928.
„Na Tropie” 1930–1931, 1933–1937.
„Skrzydła” 1931, 1933–1935.
„Sybirak” 1934.
„Żeglarz” 1936–1937, 1939.

OPRACOWANIA

- Aleksandrowicz A., *Yachting*, [w:] *Co każdy Polak o morzu wiedzieć powinien?*, red. A. Uziębło, Warszawa 1929, s. 131–142.
Appelt M., Wiśniewska M., Wojtasiak K., *Drużyna „Żab”. Trzynasta Żeglarska Drużyna Harcerów w Poznaniu (1925–1969)*, Warszawa 1985.
Błażejowski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.
Bublewski W., *Jan Kazimierz Kuczyński – kapitan instruktor żeglarstwa morskiego*, „Nautologia” 1983, R. XVIII, nr 1(69), s. 78–82.
Czarnota W., *Grażyńska z Gepnerów Helena*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. III, Warszawa 2012, s. 70–72.
Czechowski J., *Zakres problematyki morskiej w miesięczniku „Morze” w latach 1924–1939. Materiały prasowe „Morza”*, Warszawa 2021.
Duda D., *Witold Bublewski. Nestor wychowania morskiego*, Gdynia 2004.
Dydyńska-Paszkowska H., *Prace programowe Głównej Kwatery Żeńskiej (Głównej Kwatery Harcerów) i konferencje programowe*, [w:] *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 114–157.
Głowacki W., *Dzieje żeglarstwa polskiego*, Gdańsk 1989.
Groch G., *Lwów*, „Nautologia” 1985, R. XX, nr 3(79), s. 27–39.

- Groch G., *Obozy żeglarskie w Jastarni*, „Nautologia” 1985, R. XX, nr 3(79), s. 58–69.
- Harcerstwo polskie poza granicami kraju od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, oprac. L. Formela, Lublin 1983.
- Januszewski B., *Mariusz Zaruski*, Kraków 2020.
- Januszewski K., *Kalendarium do dziejów wychowania wodnego w ośrodku harcerskim w Funce (II RP): sprawozdanie z badań regionalnych*, „Zeszyty Chojnickie” 2008, t. XXIII, s. 176–179.
- Januszkiewicz-Jurkiewicz J., *Przewodniczący i wojewoda*, [w:] A. Kamiński, *Michał Grażyński 1890–1965 (nie dokończona biografia)*, Kraków 1994, s. 57–64.
- Jarzemowski K., Zarembski P., *Grażyński Michał Tadeusz*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. I, Warszawa 2006, s. 50.
- Kamińska J., *Rozwój organizacyjny harcerstwa żeńskiego*, [w:] *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 29–113.
- Klich D., *Z dziejów gdyńskiej szkoły urszulanek*, „Zeszyty Gdyńskie” 2012, nr 7, s. 155–193.
- Lisius G., Kandzora J., *Wejherowo. Nowatorska placówka pedagogiczna (1923–1928)*, [w:] *Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii: konferencja. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922*, red. M. Piechowska, K. Zuber, Warszawa 2019, s. 81–98.
- Malszycki D., *Harcerstwo w Gdyni w okresie międzywojennym i w czasie okupacji (1928–1945)*, Gdynia 1997.
- Maracewicz T., *Symbole naszych czasów. Stulecie polskich żaglowców, 1921–2021. Opowieść o statkach i kapitanach*, Warszawa 2022.
- Matsumoto T., Theiss W., *Dzieci syberyjskie. Pomoc Japonii dla dzieci polskich z Syberii, 1919–1922*, Warszawa 2009.
- [Miazgowski B.], *Harcerskie Drużyny Żeglarskie*, [w:] *Młodzież na morzu i rzekach*, Warszawa 1936, s. 15–19.
- Organizacja Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, cz. 1, Warszawa 1933.
- Radys B., *Bublewski Witold*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. III, Warszawa 2012, s. 29–32.
- Raniecka-Bobrowska J., *Życie polowe jako metoda wychowawcza i pełnia życia harcerskiego*, [w:] *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 203–236.
- Romaniuk M. W., *Wychowanie morskie i jego miejsce wśród koncepcji pedagogicznych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, R. LX, nr 5(590), s. 3–16.
- Ruta A., *Gregorkiewicz Antoni*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. III, Warszawa 2012, s. 72–75.
- Ruta A., *Jakóbkiewicz Józef*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. III, Warszawa 2012, s. 83–86.
- Ruta A., *Książka żeglarska w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2010.

- Ruta A., *Żeglarstwo jako istotny czynnik rozwoju organizacyjnego ZHP w okresie międzywojennym*; [w:] *Dorobek pedagogiki harcerskiej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku”*, red. J. Wojtyca, Kraków 2008, s. 164–171.
- Salata-Zasacka L., *Recepcja idei „nowego wychowania” w poglądach instruktoerek publikujących w latach międzywojennych*, „*Harcerstwo. Rocznik Naukowy Muzeum Harcerstwa*” 2018, nr 1, s. 85–103.
- Siwicki M., Leśny A., *Uwodzenie lirogona. Wychowanie morskie jako strategia pedagogiczna*, Warszawa 2020.
- Słodownik M., *Morze na łamach. Prasa morska i żeglarska II Rzeczypospolitej wobec polityki morskiej państwa 1918–1939*, Zielonka Bankowa 2020.
- Splawska W., *Harcerki w ZHP. Początki i osiągnięcia w Kraju oraz lata 1939–1949 poza Krajem*, Londyn 1993.
- Splawska W., *Harc mistrzyni Jadwiga Truscoe (1907–1996)*, „*Wezelek*” 1997, R. XXXVII, nr 206, s. 8–9.
- Theiss W., *Dzieci syberyjskie 1919–2019. Z Syberii przez Japonię i Stany Zjednoczone do Polski*, Kraków 2020.
- Theiss W., *Dzieci syberyjskie. Dzieje polskich dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923*, Warszawa 1992.
- Theiss W., *Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie (1924–1928)*, „*Harcerstwo*” 1987, R. XXIX, nr 2(325), s. 27–37; nr 4(327), s. 30–39.
- Theiss W., *Józef Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „*Harcerstwo*” 1986, R. XXVIII, nr 7(318), s. 35–41.
- Wędziński W., *Generał Mariusz Zaruski. Wychowawca młodzieży w idei morskiej*, Gdańsk 1990.
- Winiarz A., *Zarys organizacji harcerstwa na Dalekim Wschodzie (1917–1942)*, [w:] *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 1992, s. 173–179.
- Woźniak R., *Harcerstwo polskie w Wolnym mieście Gdańsku, 1920–1939*, Warszawa 1977.
- Zawadzka A., *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/49*, Warszawa 2004.

NETOGRAFIA

- <http://armator-i-skipper.pl/o-mnie/wspomnienie-o-krystynie-remiszewskiej/> (dostęp: 20 II 2023).
- https://kpbc.umk.pl/Content/181599/PDF/Danielewicz_Helena_1849_WSK.pdf (dostęp: 19 II 2023).
- <https://siberianchildren.pl/pl/lista-dzieci-syberyjskich-4/?lang=pl> (dostęp: 16 II 2023).
- <https://zeglarski.info/artykuly/100-lat-polskiego-klubu-morskiego-wielki-sukces-korsarza/> (dostęp: 20 II 2023).
- Wais K., *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, Rzeszów 2007, <https://pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2092/edition/1969> (dostęp: 20 III 2023).

NOTKI O AUTORKACH

Dr hab. Ewa Rzeczowska – ukończyła historię i prawo na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II (KUL), pracuje jako adiunkt w Instytucie Historii KUL. Jest autorką lub współautorką kilkudziesięciu artykułów naukowych i popularnonaukowych, pięciu monografii. W 2015 r. za książkę *Bogu, Polsce, Bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956* (Lublin 2014) otrzymała Nagrodę im. Tomasza Strzembosza. W 2021 r. opublikowała biografię *Władysław Siła-Nowicki. Żołnierz i konspirator 1939–1956* (Warszawa 2021).

Zainteresowania naukowe: historia młodzieży w XX w., zwłaszcza harcerstwa, historia oporu społecznego w powojennej Polsce i Europie, relacje państwo–Kościół po II wojnie światowej.

ewa.rzeczowska@kul.pl

Dr hab. Joanna Szady – adiunkt w Katedrze Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii w Instytucie Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jest współautorką publikacji: *Dom Dziecka imienia Janusza Korczaka w Lublinie w latach 1855–2010* (Lublin 2011). W 2018 r. opublikowała monografię *Aktywność społeczna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Lublinie w latach 1918–1939* (Lublin 2018).

Zainteresowania naukowe: zakonne instytucje opieki i wychowania, edukacja historyczna w wymiarze dydaktycznym, muzealnictwo kościelne oraz dzieje ruchu harcerskiego.

joanna.szady@kul.pl

